

Vajda Gábor:

Vándormozgalmunkról – sokoldalúan

A kíméletlen nemzeti (társadalmi) tények fölkuatatasának és megokolásának korát éljük. Már néhány éve azt kell és lehet tanulmányozni, hogy a totalitárius politika milyenekké formált bennünket az előző évtizedekben. A Magyarágkutató Tudományos Társaság tehát a feladata magaslatán áll, amikor immár a negyedik terjedelmes kötetében (*Fészekhagyó vajdaságiak*) az előző korszakban elhanyagolt nemzetiségi létforma alakulását veszi görcsö alá. A könyvsorozatnak eddig ez a legegységesebb, legcélszerűbben szerkesztett kötet. Talán annak is köszönhetően, hogy a megnövekedett időperspektíva kiérleltebbé, átfogóbbá tette a tanulmányokat. Nem csupán a Tito-korszakra való rálátás szöge növekedhetett meg, hanem a tragikus végkifejletbe való elmélyültebb betekintéssel együtt a lényegi változás-változtatás korlátainak fölismerése is lehetővé vált.

Ha tehát a kilencvenes évekig inkább csak privát tapasztalatként, magánbölcességként raktároztuk el magunkban a valóságos tulajdonságainkra vonatkozó ismereteket, s ha óvatosan cikkeztünk is róluk, közhaszon – hatósági jóváhagyás hiányában – nem származhatott belőle, mostanában egyre inkább rendszeresen és módszeresen folyik a vizsgálat. A benyomások, a vélemények, a népboldogító ötletek valóságfedezete (már amennyire ez a humántudományok módszereivel lehetséges) mindinkább ellenőrizhetővé válik. Meg aztán ily módon az argumentumok is gyűlnek, ha szükséges lenne bizonyítani a magatartása alapjaiban változatlan hatalom előtt, hogy fellegjáró akarások helyett olyan létszükségletből fakadó igények beszéltenek bennünket, amelyek létezését a kommunista emberismeret eltagadta.

A kötetet Szirmai Károly lírai prózája intonálja, majd Mirnics Károly Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak című nagy terjedelmű tanulmánya következik. Mirnics azt a folyamatot vizsgálja, amely a trianoni békediktátumot követő nagyszerb uralom hatására a Vajdaság népei, elsősorban a magyarok exodusához vezetett. Nagy teret szentel az új államalakulat kisebbségpolitikájának. Kihangsúlyozza, hogy Vladan Jojkic, az első nagy, de lényegében sikertelen délszláv betelepítéseket követően, még viszonylagos bölcsességgel oly módon akarja megteremteni a kisebbségek asszimilációjának föltételeit, ahogyan azt Magyarországon valósították meg évszázadokon át az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést megelőzően. Vagyis azért nincs szükség erőszakra, mert az asszimilálándók ellenhatást fejtenének ki. Jojkic elképzelése szerint az első világháború után megkezdett betelepítések folytatása helyett, gazdasági és egyéb föltételeket kell teremteni a szerb lakosság számára, hogy fokozatosan többségbe kerülhessenek ott, ahol az őshonos kisebbségek előtt csupán az asszimiláció által nyílhat meg a társadalmi fölemelkedés lehetősége. Ez a koncepció, fejtegeti Mirnics, majd csak a kiváló taktikai érzékű Tito hatalomgyakorlásában jut kifejezésre.

A második világháború végén ugyanis – a vérbosszú lehetőségét kihasználva – annak a Vasa Čubrilovićnak az elképzelése érvényesülhetett egy ideig, aki a kisebbségek kiirtásával vagy elűzésével akarta megteremteni az etnikailag tiszta szerb területeket. Ekkor nagymértékben folytatták a két világháború között elkezdett kolonizációt, amely a kommunizmus konszolidált körülményei között is működött az idetelepülő államalkotó kádereknek nyújtott különböző

kedvezmények által. A kilencvenes években aztán ismét a nyílt erőszak került előtérbe, hogy végleg fölszámolják a másképpen beszélőket, elsősorban a magyarokat.

Mindezeket a tényeket Szalma József tanulmánya (Migráció, kisebbségi jogok, nemzetközi jogszabályok) a nemzetközi jog szempontjából mérlegeli. Fölsorolja mindazokat a törvénysértéseket, amelyeket a szülővidékükről elűzött vagy azt kalandorságból elhagyó telepések követtek el a hatóság által sem mindig védett bennszülöttek, elsősorban az ellenségnek számító magyarok ellen, a mindenkire érvényes városrendészeti törvényeket is büntetlenül megsértve. A cél, vagyis az etnikai arányok megváltoztatása, azonban szentesítette az eszközöket. Hogy a tárgyilagossághoz csöppnyi kétely se férjen, ezért Saša Kicoševnek azok a népszámlálási statisztikai mutatói is helyet kaptak a könyvben, amelyek híven tükrözik az államvédelem okozta – etnikai arányszámban bekövetkezett – változásokat 1900-tól 1991-ig.

A lehegerlő tények segítségért kiáltanak, ezért alkalomhoz illően következik a gyűjteményben Bogdán József Maradj velünk! című verse, amely a kínok és megaláztatások világa elleni hatásos tiltakozás.

A továbbiakban Gábrityné Molnár Irén A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei című átfogó, kérdőíves módszerrel készült tanulmányában európai és gazdasági összefüggésekben vizsgálja: milyen előzményekkel, miféle összefüggések között s milyen következményekkel került sor a hatvanas évektől kezdve a vajdasági magyarok tömeges kivándorlására. Az okokat megjelölve a látszat mögötti bezártságot, az elszegényedést, a napi politikától független szellemi-tudományos értékek meg-nem-becsülését, a hagyománypusztítást, az erőszakos mozgósítás veszélyét, az intolerancia változatlanágát és a kilátástalanság érzését emeli ki.

Ez utóbbi már a lélektan illetékességi köre, s ketten vállalják is a megbocsátás tudományának a kihívását. T. Mirnics Zsuzsannát munkája alcíme értelmében „A Vajdaságban és Magyarországon tanuló vajdasági magyar egyetemi hallgatók életkilátásai és migrációs szándékai” érdeklik. Kimutatása szerint a szülőföldjükön maradtak a családi kötelek vállalásával és az életteremtés reményével pótolják fájó hiányaikat: a szellemi szabadságot és az anyagi nélkülözést. A Magyarországra kerültek a szubkultúrájuk miatt és a gyakran idegenkedő, bürokratikus jellegű fogadtatás következtében súlyos szorongásokkal küszködve igyekeznek magukat föltalálni. Identitásválságuk abban gyökerezik, hogy míg a Vajdaságban nem voltak eléggé jugoszlávok, az anyaországban nem eléggé magyarok.

Sági Zoltán viszont konkrét példák helyett általában vázolja föl a vajdasági magyarok lelki sajátságait: a kisebbségi érzést, valamint a depresszióra és a mazochizmusra való hajlandóságot. Fejtegetése alapján könnyebben megérthetjük, hogy nemzettársai többsége miért menekül a pesszimizmusba. A jövőtlenség tudatában tehát a jövőért (az egyéni sikerért, a családért) önmarcangoló lélekállapotban, szenvedve folyik a harc. A belénk nevelt büntudatot kötelezően cipeljük magunkkal. A Trianont követő kisebbségi és szociális nyomorúságok: Isten ítélete, amelyet – afféle Szüsizifuszként – vállalnunk kell. Eközben a nők jobban megállják a helyüket, mint a férfiak, akik meghunyászkodóbbak, vagyis nem igazán férfiak. Ennek okairól sokat lehetne beszélni, de Sági itt alig érintheti azokat.

Surányi Zoltán Kényszerpálya (vagy) az Ígéret Földje című tanulmánya olyan alapos áttekintést ad a vajdasági médiából (főleg Újvidékről) külföldre, elsősorban az anyaországba távozottakról, hogy ezután ismét valamelyest kevésbé kell irigyelnünk a zsidókat és a

németeket... Kimutatja, hogy legtöbben a televízióból távoztak, de a Magyar Szóból és az Újvidéki Rádióból is a munkatársaknak mintegy negyede (főleg a kiválóbbak) ment külföldre, elsősorban Magyarországra. S odaát is jelentős számban a szakmájukban dolgoznak. Ez főleg azért válik érthetővé, hogy a kivándoroltak egynegyede magyarszakos. Mindebből két (Surányit a munkája jellege miatt nem foglalkoztató) következtetést vonhatunk le. Az egyik az, hogy a távozottak jelentős része (a szűkített gyakorlati jogból eredő túlkompenzációként) a körülményekhez képest kiváló szakmai képzésben részesült. A másik pedig: a nevelésüket a születésüktől kezdve döntő mértékben napi politikai tényezők határozták meg, vagyis – bármennyire is fáj a hiányuk – ostobaság lenne szemrehányást tenni a „szökésük” miatt. (Annál kevésbé, minthogy többé-kevésbé a gyerekeinkről van szó.)

Franyó Zsuzsanna viszont a vidékünkéről eltávozott színművészek középnemzedékének sorsát és az általuk hagyott űrt vázolja föl. Tóth Pál Péter a témakör ismert szakembereként nemzetközi összefüggésekben és a külföldről az utóbbi évtizedekben egyre inkább Magyarországra települő, kisebbségi sorsban élő magyarok kérdéskörébe ágyazottan szemlélteti a Jugoszláviából áttelepültek adatait.

A legempirikusabb módszert Papp Árpád szociográfiai munkája alkalmazza. Ő egy kisebb, már a kilencvenes évek elején Magyarországra költözött csoportot tartott figyelemmel éveken át. A vallomások egy részét – mint „egy nagyobb anyag töredékeit” – aztán a problémagócok köré csoportosította, hogy a helyzetek és magatartások jellemzőit érzékletessé tegye. Ő is elsősorban fiatal értelmiségieket beszéltet s főleg az érdekli: a környezetváltoztatás után hol tartanak az önérvényesítésben, képességeik kibontakoztatásában és igényeik kielégítésében. Jót általában csak viszonylagosan mondanak, mégis – igen sokat sejtetően – alig költözött közülük valaki vissza Szabadkára s az is anyagi kényszerhelyzetben.

Viszont meghökkentő, hogy – Papp kimutatása szerint – a kitelepültek szegregációja (és „kivonulása”) az anyaországban valamivel még nagyobb mértékű, mint idehaza volt. Kutatónk azonban valószínűleg túloz a következtetésében, amelyben azt állítja, hogy „a vizsgált csoport nem akkulturalódik, hanem belső emigrációban él.” T. Mirnics Zsuzsa (igaz, az egyetemistákra vonatkozó) megállapítása szerint ugyanis „az idő multával növekedett azoknak a válaszadóknak az aránya, akik életüket az egyetem befejezése után Magyarországon vagy másutt külföldön képzelel el, és erősen csökkent azoké, akik feltétlenül hazatérnének a szülőföldjükre.” Papp kutatása esetében valószínűleg arról van szó, hogy a valamivel idősebbeknél – öntudatlanul – egyfelől a cselekedet, a viselkedés, másfelől a vallomás, a vélemény nem esik egészen egybe.

A gyűjtemény befejező tanulmánya a Mészáros Zoltáné, aki lakhelyének, Törökkanizsának a lehangoló értelmiségképét vázolja föl szociografikusan, miután tíz fölkerült közül nyolc hajlandónak mutatkozott vallomást tenni. A kötetet mellékletként táblázatok és kimutatások egészítik ki, noha a tanulmányok többsége él ezzel a szemléltetési módszerrel. A tanulmányok szerzői migrációkutató céljaiknak megfelelően elemzik a megankétoltak válaszait. Ezt nagyon jól teszik. Csakhogy a kérdéseikre adott válaszok más-milyen feladatokat is kínálnak a kutatóknak. Pl. annak a vizsgálatát, hogy mi az alapja a szubkulturális ön-tudatnak, amely még mindig magyaroknak nevezi a magyarországiakat (ti., hogy tőlünk megkülönböztesse őket), s amely nem jutott el addig, hogy manipuláltnak, téves neveltetéséből eredőnek tudja az őt felemásan befogadó anyaországgal szembeni elvárásait. Alig akad ugyanis olyan vallomástevő, aki nem csupán a saját másságát fogadja el, hanem esetleg arra is gondolt a „magyarok” idegengyűlölete miatt tiltakozva, hogy Magyarország több mint fél évszázadon át tartományféléje volt a Szovjetunióknak, tehát a külső okok miatti torzulás határon innen és túl

objektív szükségszerűség. Papp Árpád alanyai között azonban ilyen józan gondolkodását is találunk: „Talán most nőttünk fel igazán, azt hiszem, vagy a fene tudja, talán egy második felnőttkor ez. (...) Én úgy tartom, hogy ide senki sem hívott bennünket, a körülmények olyanok, amilyenek, nem mi teremtettük őket, befolyásolni sem tudjuk, nem vagyunk magyar állampolgárok, ha nem tetszik, mehetünk vissza.”

Természetesen nagy hatalom a nélkülözés. Amikor a korábban elgépiesedett kényelmen vagy a család megszokott életszínvonalán esik csorba, akkor a föltörő keserűség mindenekelőtt a tárgyilagosságot söpri el. A követeléseké és a méltatlankodásoké a szó ekkor. Pláne ha a kérdések is irányítják a válaszokat. Ilyenkor egyszerűen nincs mód arra gondolni, hogy a sorbanállást a civilizáció önnön védelmében találta ki. Vagyis abszolút magától értődő, hogy munkához mindenekelőtt a magyarországi munkanélkülieknek kell jutniuk, s csak azután kerülhetnek sorra azok, akiknek szülei 1956-ban aligha tüntethettek nálunk a menekültek fogadásával és elhelyezésével, mivel őket is többnyire csupán megtűrték. Meg aztán az is egészen természetes, hogy a magyar állam rendje s ezzel összefüggésben a hatalom konszolidációja elsősorban a tősgyökeres állampolgárokon múlik s csupán ezek nyugalma teheti lehetővé azoknak befogadását, akik közül sokan törnek az anyanyelvüket, s akik – a titoizmus öntudatlan folytonosságaként – még mindig magasan hordanák az orrukat. A másságuk kifejezéseként, amely a maga illuzórikus voltában az örökös, nem ritkán szorongó alkalmazkodásban állt össze ideig-óráig, egy nagyobb történelmi szél szétlökődő pillanataig.

A meginterjuváltak nyilván multikulturalizmusnak tartják (van, aki használja is ezt a kifejezést) az idomításnak azt az eredményét, amely ilyen tisztavirágéltű szubkulturális jellemzőkkel ruházta föl őket. Persze, elsősorban az elveszített békés körülmények iránti vágy adja a következő szavakat egyikőjük szájába: „...félek hazamenni, félek olyannak látni Szabadkát, amilyen most, úgy szeretném megőrizni, amilyen volt, és amilyen egyszer talán lesz.” A vallomástevő arról a Szabadkáról beszél, amely évtizedeken át folyó fosztogatásának nyomai, a belváros szűkebb központon kívüli elhanyagoltsága, a hagyományoknak a hivatalos szervek általi meg nem becsülése folyamatosan érezhető volt a város arculatán.

Azután a következő kijelentés sem kevésbé meghökkentő: „Az, hogy valaki boldognak érzi magát, mert magyar, az egy kicsit furcsa. Igaz, Szerbiában is vannak olyanok, akiknek a foglalkozásuk az, hogy szerbek”. S a tetejében ezt olyan valaki mondja, aki Szabadkán két könyvet jelentetett meg. Nem véletlenül kacérkodott azonban a kábítószerrel az illető, hiszen a nemzeti önazonosságával is baj volt. Nem akarja tudni, hogy a nemzeti értékekkel erősített öntudatú ember számára még nem jelent foglalkozást a nemzeti hovatartozás, még kevésbé más nemzetekkel szembeni agresszivitást. Hogy mi lappang az ilyen, a nemzeti hovatartozás kérdését elutasító magatartás mögött, végül kiderül: „Olyan dolgokról, hogy identitás, jugoszlávság, lemondtam, mert az identitáskrizis, ami a serdülőkorban volt, az most sokkal nagyobb.” Az efféle tipikus világpolgáriság tehát bevallottan nem más, mint a látszólag könnyebb megoldás választása.

Ugyanez a struccpolitika tükröződik egy másik megnyilatkozásban is: „Jugoszláviában meg voltam elégedve a helyzettel, annak idején, nekem jó volt, a kutya se bántott, régebben sem volt abból problémám, hogy nem voltam szerb, nem jártam olyan diszkós verekedésekbe, amikor a magyarok csépeltek a szerbeket vagy fordítva, valahogy mindig kimaradtam belőle.” Olyan benyomást tesz az illető (azzal hitegeti magát), hogy itt valamikor az alvilágban is erőegyensúly volt, amelyből mint értelmes ember kivonta magát. Nem veszi észre, hogy az említett okos visszahúzódottsága az elmúlt évtizeden át kifejlődött tipikusan magyar megoldás. Viszont az erőviszonyoknak kiegyenlítettként való említése fölmenti az

állásfoglalót a gyávaság vádja alól. Mert hiszen mindenki tudja, hogy a belügy és a rendőrség is leginkább melyik fél oldalán állt.

A Fészekhagyó vajdaságiak című tanulmánykötet, amely (Gabrityné Molnár Irén és Mirnic Zsuzsa szerkesztésében) a Magyarságkutató Tudományos Társaság fennállásának tizedik évfordulóján jelent meg, méltó megemlékezés. A délvidéki magyar ember anyagi-lelki nyomorúságáról ad – meghatározott szempontok szerint – megbízható képet.